

An illustration in a sketchy, hand-drawn style. It depicts several figures interacting with a large wall of interlocking puzzle pieces. One figure stands on a piece, reaching up to place another. Two other figures are at the base, one pointing towards the wall. The background is a textured, light grey wash.

Центар за регионални
истражувања и соработка
Студиорум

Скопје, 2011 година

**ЕФЕКТИВНО ПОЛИТИЧКО УЧЕСТВО
НА (ПО)МАЛИТЕ ЕТНИЧКИ ЗАЕДНИЦИ
ВО ЛОКАЛНАТА САМОУПРАВА ВО
МАКЕДОНИЈА:**

Имплицитни и експлицитни

СОДРЖИНА

ВОВЕД	3
I. ОСНОВА	4
II. ПРАВОТО НА ЕФЕКТИВНО ПОЛИТИЧКО УЧЕСТВО	5
Правото на ефективно политичко учество на (по)малите етнички заедници во локалната самоуправа во Македонија	5
Недискриминација.....	7
Пропорционална застапеност	8
Децентрализација	8
III. ПРЕПОРАКИ	9
БИБЛИОГРАФИЈА	11

М-р Билјана КОТЕВСКА
М-р Кумјана НОВАКОВА

Ефективно политичко учество на (по)малите етнички заедници во локалната самоуправа во Македонија: Импликации и препораки

Издавач: Центар за регионални истражувања и соработка
“Студиорум”, Скопје
За издавачот: м-р Неда Милевска-Костова, извршен директор

Лектура: Борче Апостоловски
Техничко уредување и дизајн: КОМА, Скопје
Печати: Медиа-Конект, Скопје

CIP - Каталогизација во публикација

Национална и универзитетска библиотека “Св. Климент Охридски”, Скопје

352:342.57-054.57(497.7)

КОТЕВСКА, Билјана

Ефективно политичко учество на (по)малите етнички заедници во локалната самоуправа во Македонија : импликации и препораки / [автори Котевска Билјана и Новакова Кумјана]. - Скопје : Студиорум, 2011. - 16 стр. ; 23 см

Фусноти кон текстот. - Библиографија: стр. 15

ISBN 978-608-65392-3-8

1. Новакова, Кумјана [автор]

а) Локална самоуправа - Малцинска партиципација - Македонија

COBISS.MK-ID 90111498

ВОВЕД

Ефективното политичко учество на (по)малите етнички групи во процесите на донесување одлуки во Македонија, на централно ниво како и на локално ниво, во однос на прашањата кои директно ги засегаат, подигнува прашања на загриженост а исто така се јавува и како честа тема на дискусија за и во интернационалните организации, локални експерти и ГО, академици и аналитичари.

Генерално, во контекст на правото на политичко учество, интернационалните стандарди за човекови права сугерираат дека политичкото учество (пристапот до, и целосното учество на малцинствата во процесите на донесување одлуки), претставува клучен елемент во заштитата на правата на членовите на заедниците, како и за зачувување на нивните дистинктивни културни и/или други идентитети.

Меѓутоа, консоцијалната политичка рамка воспоставена како резултат на Охридскиот Рамковен Договор (ОРД) после конфликтот од 2001 година, како и преку неговите уставни и правни одредби, многу малку придонесуваат во тој контекст – моќта, *de facto* е поделена помеѓу двете најголеми етнички групи, етничките Македонци и етничките Албанци, исклучувајќи ги (по)малите етнички заедници од политичките процеси.

Најчесто цитираниот извор на исклученост, а од тука и на дискриминација, е прагот од 20% воведен од ОРД кој е поставен како минимален предуслов за правото на етничките заедници да уживаат во клучните одредби кои овозможуваат ефективно учество; употребата на јазикот, правото на високо образование на мајчин јазик или едноставно вклученоста во различните форми на процеси на консултација претставуваат механизми за учество во јавната администрација и во судските или други тела на локално ниво.

Условната/правната пречка оди рака под рака со поусовршените и помалку очигледните, понекогаш и деликатни и секако високо сложени форми на ексклузија, како на пример, демократскиот дефицит, ниската демократска политичка култура, отсуството на политичка волја, бавното темпо на демократски реформи, и други. Понатаму, сè уште постои општ недостаток на разбирање од страна на двете политички елити и генерално од општеството, дека целосно инклузивниот политички процес и учеството на малцинските групи во политичкиот живот и во јавните работи нема да биде од корист само за малцинските групи, туку и за општеството во целина.

До која мера имплементацијата на ОРД го зголемува ефективното политичко учество на (по)малите етнички групи во процесите на донесување одлуки на локално ниво во Македонија?

Овој извештај е подготвен врз основа на емпириската студија за *Ефективно политичко учество на (по)малите етнички заедници во локалната самоуправа во Република*

Македонија: Влијанието на Охридскиот Рамковен Договор (во понатамошниот текст: Основна студија), испитувајќи го влијанието на ОРД и на уставните и правните одредби кои произлегуваат од истиот за ефективното политичко учество на (по) малите етнички групи на општинско ниво во Македонија.¹ Студијата нуди анализа на имплементацијата на ОРД со посебен акцент на ефективното политичко учество на помалите етнички групи и последователно на тоа, дава препораки за понатамошна дискусија во рамките на академската заедница.

Овој извештај ги сумира основните заклучоци во областа на анти-дискриминацијата, правичната застапеност и децентрализацијата како области кои со ОРД се реформираат во најголема мера, последователно предлагајќи препораки со цел унапредување на ефективното политичко учество на (по)малите етнички заедници.

I. ОСНОВА

Терминот *(по)малите етнички заедници* се воведува во легислативата на земјата како резултат на правните и политичките реформи после потпишувањето на Охридскиот Мирен Договор со кој се стави крај на конфликтот од 2001 година; терминот се користи за заедниците кои бројчано се помали од 20% од вкупното население на државата. Според пописот на населението од 2002 година, освен двете поголеми етнички заедници – Македонци и Албанци, во Македонија живеат пет (5) (по)малите етнички заедници и “други”, односно Турци (3.85%), Роми (2.66%), Срби (1.78%), Бошњаци (0.84%), Власи (0.48%) и 1.04% припаѓаат во категоријата “други”.²

Измените и надополнувањата на Уставот на земјата и на нејзините закони го обезбедуваат спроведувањето на одредбите од ОРД, кои, воведуваат посебни права за етничките и лингвистички малцинства кои ја надминуваат бројката од 20% од вкупното население во земјата на централно ниво, или во односната општина на локално ниво. Понатаму, постојат посебни одредби кои ги регулираат правата на малцинствата кои бројат под 20% од вкупното население во земјата или во односната општина.

И покрај овие недостатоци, се уште не е се изгубено доколку во процесот на имплементација на ОРД се почитуваат постоечките начела за зајакнување на малцинските групи, едно од кои е правото на (ефективно) политичко учество, особено во случајот на (по)малите етнички малцинства. Оваа студија предлага неколку препораки преку кои може да се дејствува во таа насока.

1 Целосниот текст од основната студија е достапен на: www.studiorum.org.mk.

2 1.297.981 Македонци, 509.083 Албанци, 77.959 Турци, 53.879 Роми, 35.939 Срби, 17.018 Бошњаци, 9.695 Власи и 20.993 „други“. Попис 2002 – Книга X: вкупно население според етничка припадност, мајчин јазик и религија. Државен завод за статистика. *Официјална веб-блокација на Државниот завод за статистика*. <<http://www.stat.gov.mk/publikacii/knigaX.pdf>>. Последно пристапено на: 29 април 2011 г.

II. ПРАВОТО НА ЕФЕКТИВНО ПОЛИТИЧКО УЧЕСТВО

Правото на ефективно политичко учество

Главните столбови на кои е поставена меѓународната заштита на малцинските права се начелата за недискриминација и начелото за заштита и промоција на идентитетот на малцинските групи.

Правото на учество кое обезбедува ефективно политичко учество на колективно ниво е релативно нова правна и политичка категорија, која често се смета за право од „третата генерација“. Генерално, правото на учество, со потенцирање на ефективното политичко учество, т.е. учеството кое има влијание врз исходите од процесите за донесување одлуки во јавните меѓународни работи, се развива во 1990-тите. Концептот не вклучува само учество во законодавните тела, туку и учество во јавните работи.³

Главна цел со правото за ефективно учество како што е наведено во Копенхашкиот документ од ОБСЕ (став 35), Декларацијата на ОН за правата на лицата кои припаѓаат на национални, етнички, религиозни и лингвистички малцинства [член 2(2) и 3], со гаранција од Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства (член 15), е да им се обезбеди пристап на малцинските групи кон процесите на донесување одлуки од сите форми, на сите нивоа на управување, без дискриминација. Така, правото на политичко учество на малцинствата има за своја крајна цел да го заштити, афирмира и промовира идентитетот на малцинствата, а начелото за недискриминација е клучен концепт за универзалната примена на системот на човекови права.

Правото на ефективно политичко учество на (по)малите етнички заедници во локалната самоуправа во Македонија

Советодавниот комитет од Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства укажува на големи разлики помеѓу, од една страна, албанската заедница, која зазема централна позиција во јавниот живот во земјата и има значителна улога во процесот на донесување одлуки, и од друга страна (по)малите етнички групи, кои имаат ограничени механизми за пристап кон процесите на донесување одлуки, создавајќи чувство на исклученост помеѓу нив од јавниот живот, но исто така и од ОРД и од процесот на негово спроведување.⁴ Покрај тоа, ова тело потенцира дека спроведувањето на ОРД не треба да води кон ограничувања на правата на (по)малите етнички групи, а со тоа се даваат препораки не само за потребата од нивна вклученост

3 За повеќе детали, видете го целосниот текст од Основната студија кој е достапен на: www.studiorum.org.mk.

4 Во 2002 год. Од вкупно 58,927 вработени во државната администрација - 14,7% беа Албанци, 1,4% Турци, 0,5% Власи, 2,1 Срби, 0,6% Роми, 0,3% Бошњаци. Согласно статистичките податоци, во Декември 2004 бројот на вработени во државната администрација е 56,871 од кои 18,1% се Албанци, 1,6% Турци, 0,6% Власи, 2,1% Срби, 0,7% Роми, 0,3% Бошњаци и 1,2% други. Ragaru, N. The Former Yugoslav Republic of Macedonia: Between Ohrid and Brussels. in Batt, Judy. (ed). Is There an Albanian Question. Chaillot Paper, 107, 2008: 41 - 56.

во интеркултурниот дијалог и во примената на начелото на пропорционална застапеност, туку и за праведната дистрибуција на ресурси, пристап до медиуми, право на образование на јазиците на малцинствата, застапеност во правни тела и судови, итн.

Генерално, препораките сугерираат дека владата треба да ги зголеми своите напори со цел да обезбеди правична застапеност на (по)малите етнички заедници во јавната сфера, особено во јавната администрација. Советодавниот комитет препорачува да се преземат специјални мерки кои ќе придонесат во борбата против социјалната исклученост и маргинализација на ромската заедница, со цел обезбедување на нивното учество во јавната сфера. ЕУ ги следи истите препораки, бидејќи Извештајот за напредокот од Европската комисија од 2010 година вели дека застапеноста на (по)малите заедници, особено турската и ромската заедница во граѓанскиот сектор останува на ниско ниво.

Уште од самата независност, во Македонија се јавува тенденција на создавање идилична застапеност на правната рамка за заштита на малцинствата, а од тука доаѓа и позицијата на малцинствата. Иако термините 'малцинство' и 'малцински права' не се широко распространети во политичкиот и во правниот дискурс, стандардите од работата на терен биле оценети и застапувани од националните политички елити како високо прогресивни дури за време на 2001 година. Овој дискурс го обележува првиот државен извештај од Рамковната конвенција (2003 година), според кој Македонија е земја со најголемо ниво на примена на меѓународните и европските стандарди за заштита и промовирање на малцинските права, на основа на длабоко вкоренета толеранција.

Како што може да се забележи од нашите емпириски наоди, академската заедница во Македонија смета дека, на нормативно ниво, Македонија постигнала високи стандарди за заштита на малцински права како и добро развиен институционален систем за истите, особено по измените и надолнувањата на Уставот во 2001 година. Така, според некои, ОРД всушност нуди многу либерална и граѓанска рамка, која дава можности за инклузивни процеси на донесување одлуки преку својот индивидуален пристап, бидејќи граѓаните се тие кои ги имаат правата и затоа граѓаните кои припаѓаат на етнички заедници не може да бидат исклучени од процесот на донесување одлуки. Но, некои сметаат дека прагот од 20% влијае врз целосната имплементација на правата на етничките заедници ефективно да учествуваат во управувањето. За крај, едно од клучните прашања кое се уште има негативно влијание е исклучувањето на (по) малите етнички групи од потпишувањето на ОРД.

Спроведувањето на ОРД е во спротивност со правната и нормативна рамка, што, според локалните интелектуалци и стручњаци се оценува како проблематично.

На локално ниво на самоуправа, повеќето од испитаниците го делат истото мислење дека државата забележа неуспех во спроведувањето на одредбите од ОРД во однос на правата на малцинствата. Некои од испитаниците од администрацијата на локалната власт дури покажаа и отпор кон експлицитното спомнување на правата

на малцинствата. Ваквиот отпор исто така постои помеѓу некои од испитаниците од граѓанското општество, изразен преку општиот аргумент дека иако правата на малцинствата се важни, уште поважна е вработеноста на граѓаните – јасно потврдувајќи ја неопходноста од ставање на правата на малцинствата во прв план и од развивање на проекти кои ќе ги олеснат промените во политичката култура. Нескриен отпор кон употребата на терминот ‘малцинство’ исто така постои и кај Албанците кои се на клучни позиции во одредени општини.

Што се однесува до општите подобрувања во полето на правата на малцинствата и позицијата на (по)малите заедници по ОРД, мнозинството претставници од ГО не гледаат значително подобрување на позицијата на (по)малите етнички заедници, додека пак некои ги карактеризираат како губитници во целата приказна. Понатаму, вработените во ГО имаат сериозни приговори за самата природа на ОРД (од кои најопштата карактеристика е дека тоа е бинационален договор кој промовира бинационална држава, или пак дека е договор помеѓу Македонците и Албанците), за прагот од 20%, за неговото неправично спроведување, за занемарување на (по)малите етнички заедници на сметка на фокусот на една етничка група, итн.

Но, некои од испитаниците ги потенцираат предностите на ОРД за (по)малите заедници, како на пример зголемениот број на претставници на централно и локално ниво, зголемениот број на вработени во јавниот сектор и посебно предностите за ромската заедница која е предмет на непрекината и постојана дискриминација и маргинализација (наместо традиционалното вработување на членовите на ромската заедница како чистачи, сега расте бројот на вработувања на Ромите на позиции во граѓанска служба).

Недискриминација

Политичките елити во Македонија веќе подолг период ги превидуваат мерките и активностите кои треба да се преземат со цел да се обезбеди целосна примена на принципот на еднаквост, и покрај неговата круцијална важност.

Правната рамка за заштита од дискриминација во Македонија е воспоставена преку Уставот и законите, додека пак ратификацијата на ОРД не донесе никакви значителни промени во оваа област. Уставот содржи одредба за еднаквост на сите граѓани без оглед на полот, расата, бојата, националното или социјално потекло, политичките или религиозните убедувања, имотниот или социјалниот статус (член 9). Народниот правобранител ја обезбедува заштитата на уставните и законските права на граѓаните кога истите се прекршуваат од државните административни органи и од други организации кои имаат јавно овластување (член 77 и амандман XI на член 77). Законот за народен правобранител е донесен во 1997 година, но тој не се фокусира соодветно на превенцијата од дискриминација, како и на заштитата на правата на малцинствата.

Промените во правната рамка за заштита од дискриминација во 2010 година резултираа со усвојување на првиот посебен закон за превенција и заштита од дискриминација.

И покрај многуте критики и недостатоци на овој закон, мнозинството претставници од државните институции и од граѓанското општество го прифатија овој текст како прв чекор кон градењето цврста основа за заштита од дискриминацијата. Комисијата за заштита од дискриминација е формирана согласно овој закон, што претставува прво тело за еднаквост во Македонија.

Меѓутоа, Македонија генерално нема насочена стратегија за недискриминација и еднаквост, и покрај недостатокот од холистички и стратешки пристап кон промо-вирање и заштита на човековите права. И покрај очигледната важност и потреба од донесување на Национален акционен план за човекови права (вклучително и недискриминацијата), ваквиот документ не е ниту тема на дискусија.

Анализата на податоците покажува дека мнозинството од испитаниците од државните институции, општините и од ГО, како и од мнозинските и малцинските заедници – ја потврдуваат позицијата дека во Македонија и/или во нејзините односни општини нема дискриминација. Некои од испитаниците сметаат дека исклучувањето често е резултат на несоодветни квалификации а не на дискриминација, додека пак други го делат мислењето дека дискриминацијата, како предмет, е наметната од донаторите и дека тоа не е нешто што претставува реален проблем во Македонија. Мал број од испитаниците кои потврдиле дека постојат случаи на дискриминација ја поврзуваат истата со членовите од ромската заедница. Најчестата основа за случаите на директна дискриминација се смета дека е етничката и дискриминацијата на партиска основа, додека пак индиректната дискриминација се поврзува со прагот од 20%.

Пропорционална застапеност

Инструментот на пропорционален механизам е клучна мерка не само за соодветна застапеност на (по)малите етнички заедници, туку исто така е и генерална мерка за спречување на дискриминацијата. Механизмот на пропорционална застапеност имал централно значење за време на преговорите за ОРД, бидејќи статистиката покажува дека за време на 1990-тите, бројот на Албанци [како и бројот на (по)малите етнички заедници] вработени во јавната администрација бил многу мал, и затоа поголем дел од поплаките од Албанците се резултат на нивната исклученост од јавната служба.⁵ Како резултат на тоа, ОРД за првпат го претстави овој механизам, и неговото спроведување беше овозможено преку серија на сложени промени во правниот систем како последица на амандманот VI од Уставот, попрецизно преку измените на неколку закони – законот за судовите, законот за јавниот обвинител, законот за работни односи, законот за јавни претпријатија, законот за основно образование, законот за средно образование, законот за стандардите на учениците и студентите, законот за јавен правобранител и законот за државни службеници.

5 За повеќе информации видете ја Основната студија, која е достапна на: www.studiorum.org.mk

Како што е покажано во Основната студија, мал број од испитаниците сметаат дека ОРД се почитува во услови на правична застапеност а голем дел од нив сметаат дека не е постигнат доволен напредок во спроведувањето на ова начело, особено во општинските органи и во државните и во јавните претпријатија. Многу од испитаниците забележуваат неконзистентна примена на начелото генерално во случајот на (по)малите етнички заедници, кое обично е поддржано со аргументот на несоодветно професионално образование на вработените претставници. Покрај тоа, поголем дел од испитаниците го издвојуваат политичкото пазарење и/или вработување на основа на критериуми на приврзаност, не само на централно туку исто така и на локално ниво, како голем загрозувачки фактор за негово успешно спроведување. Меѓутоа, некои, како клучна причина зад бавниот напредок во постигнувањето на пропорционална застапеност како на локално така и на централно ниво, ја гледаат лошата економска ситуација на земјата и малата политичка волја или непостоење на консензус за потреба од истата.

Децентрализација

ОРД, спротивно на другите мировни договори во други земји од поранешна Југославија кои го утврдуваат општото правило за различните етнички групи (Босна и Херцеговина и Косово), не им додели ниту територијална ниту културна автономија на своите етнички групи. Наместо тоа, ОРД предвидува дека обезбедувањето на пропорционална застапеност и суверенитет над прашањата кои директно ги засегаат групите треба да се постигне преку процесот на децентрализација, или преку повисоки компетенции на механизмите за локално управување.

Како резултат на тоа, законите кои се донесени како дел од ОРД побаруваат трансфер на надлежностите кои се однесуваат на фундаменталниот карактер на општината и на оние кои влијаат врз заедниците, како на пример културата, употребата на јазиците, за грбот и знамето е потребно двојно мнозинство од мнозинството советници и од претставниците на (по)малите етнички заедници заедно. Бибер, стр. 34 (Bieber, p. 34). Овој вид уредување им го обезбедува правото на вето во донесување на одредени одлуки и на (по)малите етнички групи и на македонското население, доколку се најдат во малцинска положба во одредена локална единица.

Процесот на децентрализација во однос на територијалната организација на земјата се покажа како една од најболните реформи кои произлегуваат од ОРД, каде поголемиот дел од интелектуалците го оценуваат дури и како најголема закана за стабилизацијата на земјата по конфликтот од 2001 година. Неколку прашања кои се издвојуваат во овој процес се однесуваат на фактот дека преговорите беа целосно затворени за граѓаните и за стручњациите, а (по)малите заедници беа вклучени во процесот и покрај фактот дека нивните општински граници се прецртуваат и затоа одлуките директно влијаат врз нивните животи; меѓународната заедница го легитимизира политичкото пазарење како алатка за донесување одлуки, но не успеа да изврши притисок за

транспарентност и одговорност за процесот, а со тоа ги легитимизира партиските и етничките договори.

Последното беше уште еден чекор наназад во позицијата и чувството на вклученост за (по)малите етнички заедници, бидејќи и покрај карактерот на партиските преговори, партиите всушност ги претставуваа двете најголеми етнички групи: етничките Македонци и етничките Албанци.

Многу интелектуалци забележуваат дека прецртувањето на општинските граници и бројноста над (по)малите етнички заедници како и македонското мнозинство во одредени општини создаде чувство на „губење“ на земјата и тоа резултираше со нејасни проекти за градење на нацијата на локално ниво, прекумерна застапеност на символите на општината и кампањи за подигнување на свеста за идентитетот од страна на лидерите. (Бибер, стр. 35) (Bieber, p. 35).

III. ПРЕПОРАКИ

1. Општо кажано, постои итна потреба од усвојување на постратешки пристап генерално кон човековите права и посебно кон малцинските права. Со тоа, се препорачува државата да започне широк консултативен процес за можното усвојување на Акциониот план за човекови права, обезбедувајќи екстензивна вклученост на (по)малите етнички заедници со цел да можат да учествуваат и да ги артикулираат проблемите со кои се соочуваат нивните заедници, и прекршувањата на правата на своите членови.
2. На овој начин, воспоставувањето на тело ориентирано кон истражување и собирање податоци во полето на човековите права би генерирало податоци кои се засноваат на анализа на политиката, извештаите и најважно, на препораките. Воспоставување на центар за човекови права во академската заедница, кој би вклучил меѓународни експерти за човекови права и стручњаци може да има улога на генератор на анализи засновани на информации.
3. Поспецифично, кампањите за подигнување на свеста кои се ориентирани кон двете доминантни етнички групи, како и кон (по)малите етнички заедници за предностите од ефективното политичко учество на последните за прашања кои директно ги засегаат, но исто така и за/во јавните работи, треба да бидат земени предвид со цел да се придонесе кон ставањето на малцинските права во прв план.
4. Треба да се разгледаат и дискутираат поинклузивни и поиновативни начини на вклученост на граѓаните, посебно на граѓаните кои припаѓаат на (по)малите етнички заедници, на локално ниво на комуникација, со цел да се подигне свеста за можностите тие да бидат вклучени во процесите на донесување одлуки во рамките на своите општини.

5. Државната администрација, посебно државната администрација на локално ниво, треба да биде професионална а не политички активна, со цел јавната администрација да се восприеа во служба на граѓаните и на заедниците, а не во служба на политичките партии. Последното ќе го зголеми политичкото учество до одреден степен.
6. Државната администрација, посебно државната администрација на локално ниво, треба да ги зајакне капацитетите за планирање на човечки ресурси, како и да ја развие, имплементира и надгледува спроведбата на критериумите за вработување. Во случај на нови вработувања, а со цел постигнување на етнички балансиран состав на државната администрација, исто така треба да се почитуваат стандардите и критериумите за професионализам во вработувањата.
7. Прашањата за кои (по)малите етнички групи се консултираат и вклучуваат треба да бидат екстензивни и да ја преминуваат локалната употреба на правата на јазиците и локалната администрација и да ги опфатат процесите на донесување одлуки на локално ниво, и посебно на централно ниво.
8. Лидерите на (по)малите етнички заедници треба повеќе да се вклучат во своите етнички заедници и да организираат кампањи за подигнување на свеста помеѓу своите членови во однос на правото на политичко учество кое тие го имаат.
9. Водачите на (по)малите етнички заедници треба повеќе да се активираат во своите етнички заедници и да склучуваат партнерства со државните институции со цел да ги организираат кампањите за подигнување на свеста за потребата од развој на професионалните капацитети на членовите на групата.

БИБЛИОГРАФИЈА

1. Bieber, F. (ed). “Powersharing and the Implementation of the Ohrid Framework Agreement”, Friedrich Ebert Stiftung, Skopje, 2008.
2. Ragaru, N. The Former Yugoslav Republic of Macedonia: Between Ohrid and Brussels. in Batt, Judy. (ed.). Is There an Albanian Question. Chaillot Paper, 107, 2008: 41 – 56.
3. UN General Assembly, International Covenant on Civil and Political Rights, 16 December 1966, United Nations, Treaty Series, vol. 999, p. 171, UN Web page, <<http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b3aa.html>> Last accessed: 15 октомври, 2011 година.
4. Генерално собрание на ОН, Декларација за правата на лицата кои припаѓаат на национални, етнички, религиозни и лингвистички малцинства, усвоена на 18 декември, 1992 година, GA RES 47/135, достапно на: <<http://www2.ohchr.org/english/law/minorities.htm>> последно пристапено: 23 октомври, 2011 година.
5. Европска комисија, Република Македонија – извештај за напредок од 2010 година, Брисел, 9 ноември, 2010 година. <http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2010/package/mk_rapport_2010_en.pdf> последно пристапено: 23 октомври, 2011 година.

6. Конференција за безбедност и соработка во Европа, документ од Копенхашкиот состанок за Конференцијата на човековата димензија од ОБСЕ, 5-29 јуни, 1990 година, Копенхаген, достапно на: <<http://www.osce.org/odhr/elections/14304>> Последно пристапено: 23 октомври, 2011 година.
7. Попис 2002 – Книга X: вкупно население според етничка припадност, мајчин јазик и религија. Државен завод за статистика. Официјална веблокација на Државниот завод за статистика. <<http://www.stat.gov.mk/publikacii/knigaX.pdf>>. Последно пристапено на: 29 април 2011 г.
8. Собрание на Република Македонија, измени на Уставот на Република Македонија, усвоени на 16 ноември, 2001 година, 07-3795/0, достапни на: <http://www.sobranie.mk/en/WBStorage/Files/Ustav_na_RM.pdf> Последно пристапено: 23 октомври, 2011 година.
9. Совет на Европа, Рамковна конвенција за заштита на националните малцинства, усвоена на 1 февруари, 1995 година, достапно на: <<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/html/157.htm>> Последно пристапено: 23 октомври, 2011 година.
10. Совет на Европа: Секретаријат за рамковната конвенција за заштита на националните малцинства, советодавен комитет за рамковната конвенција за заштита на националните малцинства, коментар за ефективното учество на лицата кои припаѓаат на националните малцинства во културниот, социјалниот и економскиот живот и во јавните работи, усвоено на 27 февруари, 2008 година, ACFC/31DOC(2008)001 достапно на: <http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/3_fcnmdocs/PDF_CommentaryParticipation_en.pdf> Последно пристапено: 23 октомври.
11. Совет на Европа: Секретаријат за рамковната конвенција за заштита на националните малцинства, советодавен комитет за рамковната конвенција за заштита на националните малцинства: Второ мислење за „Република Македонија“, усвоено на 23 февруари, 2007 година, 9 јули, 2008 година, ACFC/OP/II(2007)002, достапно на: <<http://www.unhcr.org/refworld/docid/487778032.html>> Последно пристапено: 7 декември, 2011 година.



ନିଉ ଇନ୍ଦିଆ ଇନ୍‌ଫ୍ରାସ୍ଟ୍ରକ୍ଚର ଲିମିଟେଡ୍